Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

# QATAG‘ON QURBONLARI XOTIRASI – MILLIY O‘ZLIKNI ANGLASHNING MUHIM OMILI

Akbarjon Umidjon o‘g‘li Sotvoldiyev*
*Andijon davlat universiteti 2-bosqich talabasi*
✉ akbarjonsotvoldiyev111@gmail.com

**ANNOTATSIYA**

Mazkur maqolada “Qatag‘on qurbonlari xotirasi – milliy o‘zlikni anglashning muhim omili” mavzusi ilmiy-tahliliy jihatdan yoritilgan. Maqolada XX asrda O‘zbekistonda amalga oshirilgan ommaviy siyosiy qatag‘onlarning tarixiy mohiyati, bosqichlari va og‘ir oqibatlari, shuningdek, mustaqillik yillarida tarixiy adolatni tiklash, qatag‘on qurbonlari xotirasini abadiylashtirish borasida olib borilgan davlat siyosati tahlil qilingan. 1937–1953-yillarda 100 mingdan ortiq vatandoshimizning qatag‘onga uchragani, ularning 13 ming nafari otib tashlangani, jadidlar va milliy ziyolilarning taqdiri, “Shahidlar xotirasi” yodgorlik majmui va Qatag‘on qurbonlari xotirasi davlat muzeyining tashkil etilishi, so‘nggi yillardagi oqlash jarayonlari va “Xotira” kitoblari haqida ishonchli manbalarga asoslangan ma’lumotlar keltirilgan.

**Kalit so‘zlar**

Qatag‘on qurbonlari, milliy o‘zlik, tarixiy xotira, jadidlar, milliy uyg‘onish, “Shahidlar xotirasi”, Qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeyi, reabilitatsiya, vatanparvarlik, mustaqillik.

DOI: 10.5281/zenodo.23281623

## KIRISH

Milliy o‘zlikni anglash har qanday millatning ma’naviy poydevori, uning tarixiy tajribasi, qadriyatlari va kelajakka ishonchini shakllantiruvchi muhim jarayondir. O‘zbek xalqi tarixida XX asrning eng og‘ir va fojiali sahifalaridan biri totalitar tuzum davridagi ommaviy siyosiy qatag‘onlar hisoblanadi. Bu qatag‘onlar nafaqat insonlar hayotiga zomin bo‘ldi, balki butun bir xalqning intellektual, madaniy va ma’naviy salohiyatiga chuqur jarohat yetkazdi. 1937-1953-yillarda 100 mingdan ortiq vatandoshimiz mustabid tuzumning qatag‘on siyosati qurboni bo‘ldi; Ularning 13 ming nafari otib tashlandi, minglab kishilar nohaq ravishda quloq hokimiyatiga bo‘ysundirildi, surgun qilindi, oilalari xonavayron bo‘ldi[2].

Ular orasida taniqli davlat va siyosat arboblari, ilm-fan namoyandalari, ijodkor ziyolilar, din arboblari, harbiy va sud xodimlari, ishchi va dehqonlar hamda ularning oila a’zolari bor edi. Bu fojia milliy uyg‘onish harakati namoyandalari – jadidlarning deyarli butunlay yo‘q qilinishiga olib keldi. Mustaqillik yillarida tarixiy adolatni tiklash, qatag‘on qurbonlari xotirasini abadiylashtirish va ularning merosini o‘rganish milliy o‘zlikni anglashning muhim omiliga aylandi. Chunki xotira – millatning yashovchanligi, o‘tmishi bilan bog‘liqligi, kelajakka ishonchi. Ushbu maqolada qatag‘on qurbonlari xotirasining milliy o‘zlikni anglashdagi o‘rni, davlat siyosatidagi ishlari, yosh avlod tarbiyasidagi ahamiyati hamda jamiyatga ma’naviy-ruhiy ta’siri atroflicha tahlil qilingan.

## ASOSIY QISM

Sovet hokimiyati o‘rnatilgan dastlabki yillardanoq Turkistonda, keyinchalik O‘zbekiston SSRda milliy ziyolilar, jadidlar, diniy ulamolar va “quloq” deb e’lon qilingan dehqonlarga qarshi qatag‘onlar boshlandi. Bu jarayon bir necha bosqichda kechdi. 1920-yillardagi dastlabki qatag‘onlar, Turkiston muxtoriyatining tugatilishi, 1930-yillardagi “quloqlashtirish” va jamoalashtirish kampaniyasi, 1937–1938-yillardagi “katta qirg‘in”

va 1940–1950-yillardagi keyingi qatag‘onlar milliy elitaning deyarli butunlay yo‘q qilinishiga olib keldi. 80-yillardagi “Paxta ishi” yangi to‘lqin sifatida yuzlab odamlarni nohaq ayblar bilan o‘ldirdi.

1937-yil 10-avgustdan 1938-yil 1-yanvargacha O‘zbekistonda atigi 10,7 ming kishi qamoqqa olingan, ulardan 3,613 nafari otuvga, 7,087 nafari esa 8-10 yil muddatga qamoq jazosiga hukm qilingan [3]. 1937–1939-yillarda 41 mingdan ortiq kishi qamoqqa olinib, ulardan 6920 nafari otib tashlandi. Bu davrda “Uchlik”ning qarorlari bilan minglab kishilar sudsiz jazolandi. Qurbonlar orasida Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho‘lpon, Abdurauf Fitrat, Fayzulla Xo‘jayev, Usmon Nosir, Munavvarqori Abdurashidxonov va boshqa yuzlab ziyolilar bor edi. Ular “xalq dushmani”, “millatchi”, “aksilinqilobchi”, “panturkist” degan tuhmatlar bilan otib tashlandi. 1938-yil 4-oktyabr kuni bir qator taniqli yozuvchi va olimlar bir kunda qatl

Ularning aybi shundaki, ular milliy tiklanish g‘oyalarini targ‘ib qildilar, xalqni ma’rifatga chaqirdilar, o‘z tili, tarixi va madaniyatini saqlab qolishga harakat qildilar. Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’biri bilan aytganda: “Ularning aybi shundaki, ular buyukdirlar” [1]. Tarixchi olim Rustambek Shamsutdinovning tadqiqotlarida ta’kidlanganidek, sovet qatag‘on siyosati o‘zbek jamiyati va milliy madaniy merosining rivojlanishiga sezilarli darajada salbiy ta’sir ko‘rsatgan [4]. Milliy adabiyot, ilm-fan va ma’rifat sohasida chuqur bo‘shliq paydo bo‘ldi. Oilalar buzildi, bolalar “xalq dushmanlari”ning farzandlari sifatida ta’qib qilindi, jamiyatda qo‘rquv va sukut madaniyati shakllandi. Ushbu jarohat avloddan-avlodga o‘tib, uzoq yillar davomida milliy o‘zlikni anglash jarayonini sekinlashtirdi.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so‘ng, qatag‘on qurbonlari xotirasini abadiylashtirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. 1999-yil 12-mayda mustamlakachilik davri qurbonlari xotirasini abadiylashtirish bo‘yicha komissiya tuzildi [1]. Shu yilning iyul oyida “Shahidlar xotirasi” xayriya jamg‘armasi tashkil etildi. 2000-yil 12-mayda Toshkentning Yunusobod tumanida “Shahidlar xotirasi” yodgorlik majmuasi ochildi [1]. Ushbu majmua sobiq qatlgoh o‘rnida qurilgan bo‘lib, uning markazida 27 metrlik rotunda va ramziy qabr joylashgan. Rotun tepasida esa “Vatan ozodligi yo‘lida halok bo‘lganlar o‘lmasdir”, degan so‘zlar bor.

2001-yil 1-mayda Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning farmoni bilan 31-avgust Qatag‘on qurbonlarini yod etish kuni deb e’lon qilindi. 2002-yil 31-avgustda Qatag‘on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi tantanali ravishda ochildi. Muzey ekspozitsiyasi dastlab 6-7 bo‘limdan iborat bo‘lib, keyinchalik ular 10 bo‘limga kengaytirildi. Unda chorizm mustamlakachiligi davridan to “Paxta ishi”gacha bo‘lgan qatag‘onlar tarixi, mustaqillik yillarida tarixiy adolatni tiklash jarayoni yoritilgan.

Keyingi yillarda, ayniqsa, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev boshchiligida bu boradagi ishlar sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarildi. 2020-yil 8-oktyabrdagi “Qatag‘on qurbonlari merosini yanada chuqur o‘rganish va ularning xotirasini abadiylashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni [8] hamda 2024-yil 19-iyuldagi PQ-270-son qarori asosida qatag‘on qurbonlarining hayoti va faoliyatini chuqur o‘rganish, ularning nomlarini oqlash, “Qatag‘on qurbonlari” ko‘p jildlik kitobini nashr etish, hududlarda muzey bo‘limlarini tashkil etish, mahallalarda xotira lavhalarini o‘rnatish ishlari kengaytirildi. 2021-2024 yillarda Oliy sud tomonidan 1200 dan ortiq siyosiy qatag‘on qurbonlari reabilitatsiya qilindi. 40 mingga yaqin vatandoshlarimiz haqidagi ma’lumotlar “Xotira kitoblari”ga kiritilgan [2].

Viloyatlardagi oliy o‘quv yurtlarida (Qarshi, Xorazm, Chirchiq, Navoiy va boshqalar) qatag‘on qurbonlari xotirasiga bag‘ishlangan muzeylar tashkil etildi. Ushbu asar orqali tarixiy haqiqat tiklanmoqda, qurbonlarning nomlari tiklanmoqda, ularning oilalariga ma’naviy taskin berilmoqda. Arxiv hujjatlarini ochish, oilaviy xotiralarni to‘plash va ilmiy ekspeditsiyalarni tashkil etish jarayoni davom etmoqda.

Qatag‘on qurbonlari xotirasi milliy o‘zlikni anglashning muhim omili hisoblanadi. Birinchidan, tarixiy xotirani tiklaydi va mustahkamlaydi. Xotirasi yo‘q xalq – o‘tmishi yo‘q xalq, o‘tmishi yo‘q xalq esa o‘zligini yo‘qotgan xalqdir. Yosh avlod jadidlar va boshqa qatag‘on qurbonlari merosini o‘rganish orqali o‘z millatining ma’rifatparvarlik, vatanparvarlik va ozodlikka intilish an’analarini chuqurroq anglaydi. Abdulla Qodiriyning “O‘tgan kunlar”, Cho‘lponning she’rlari, Fitratning ilm-ma’rifati

Ikkinchidan, bu xotira vatanparvarlik va mustaqillik qadrini oshiradi. Har yili 31 avgust kuni Shahidlar xotirasi xiyobonida o‘tkaziladigan marosimlar, Qur’on tilovat qilish, namoz o‘qish va osh tortish an’anasi xalqni birlashtirib, tinchlik va erkinlikning qadriga yetishga undaydi. Muhtaram Prezident Sh. M. Mirziyoyev

ishtirokidagi ushbu tadbirlar umumdavlat ahamiyatiga ega.

Uchinchidan, yosh avlodni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda qatag‘on qurbonlari xotirasi muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Muzeylar, “Xotira” kitoblari, ta’lim muassasalaridagi “Mustaqillik saboqlari”, mahallalardagi “Qatag‘on qurbonlari xotira burchaklari” va stendlar orqali yoshlar ajdodlarining jasorati va fidoyiligini o‘rganmoqda. Bu Vatanga muhabbat, adolatga sadoqat, milliy g‘urur va fuqarolik pozitsiyasini shakllantiradi. PQ-270-son qaror yosh avlodni Vatan taqdiri va kelajagiga daxldorlik tuyg‘usi bilan tarbiyalashga qaratilgan.

To‘rtinchidan, bu jarayon jamiyatda inson qadr-qimmatini oliy qadriyat sifatida e’tirof etishga xizmat qiladi. Mustabid tuzum insonni “xalq dushmani” deb e’lon qilib, uning sha’nini poymol qilgan edi. Bugungi kunda ularning nomlarini oqlash, xotirasini abadiylashtirish orqali inson huquq va erkinliklarining muqaddasligi tasdiqlanmoqda. Bu demokratik jamiyat qurish yo‘lidagi muhim qadamlardan biridir.

Beshinchidan, xotira siyosati milliy birlikni mustahkamlaydi. O‘zbekiston ko‘p millatli mamlakat bo‘lib, qatag‘on qurbonlari orasida turli millat vakillari ham bo‘lgan. Ularning barchasini “sovet tuzumi qurbonlari” deb tan olish millatlararo totuvlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

2024-yil 19-iyuldagi Prezidentimiz Sh. Mirziyoyevning tegishli qarori asosida Respublika komissiyasi tuzildi. Qurbonlarning ismlarini aniqlash, arxiv hujjatlarini to‘plash, oilaviy xotiralarni qayd etish, muzeylarni boyitish, ko‘p jildli kitoblar nashr etish, xorijdagi arxivlar bilan hamkorlik qilish, yoshlar o‘rtasida targ‘ibot ishlarini kuchaytirish uning asosiy vazifalari hisoblanadi. Har yili oktyabr oyining birinchi haftasi “Siyosiy qatag‘on qurbonlarini yod etish haftaligi” sifatida nishonlanadi. Mahallalarda esdalik lavhalari o‘rnatiladi, maktablarda maxsus darslar o‘tkaziladi, badiiy va hujjatli filmlar yaratiladi.

Bularning barchasi milliy o‘zlikni anglash, tarixiy haqiqatni tiklash, kelajak avlodni mustaqillikni qadrlash ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi.

## XULOSA

Qatag‘on qurbonlarini xotirlash nafaqat o‘tmishdagi fojialarni eslatish, balki milliy o‘zlikni anglash, mustaqillikni qadrlash va kelajak avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning muhim omilidir. Mustaqillik yillarida amalga oshirilgan ishlar – muzeylar tashkil etish, nomlarni oqlash, ”Xotira” kitoblarini nashr etish, xotira kunlarini nishonlash, Respublika komissiyasi faoliyati tarixiy adolatni tiklash yo‘lidagi muhim qadamlar bo‘ldi.

Lekin hali qilinadigan ishlar ko‘p. Qurbonlarning to‘liq ro‘yxatini tuzish, arxiv hujjatlarini chuqur o‘rganish, ularning ilmiy-ijodiy merosini raqamlashtirish, yoshlar o‘rtasida keng targ‘ib qilish, oilaviy xotiralarni to‘plash dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda. Bu boradagi ishlarni muvofiqlashtirishda Prezidentimizning 2024-yil 19-iyuldagi qarori bilan tashkil etilgan Respublika komissiyasi muhim o‘rin tutmoqda.

Qatag‘on qurbonlari xotirasi barhayot ekan, millat o‘zligini yo‘qotmaydi. Bu xotira bizni birlashtiradi, kuch-quvvat beradi, adolatga chorlaydi, kelajak sari dadil qadam tashlashga undaydi. Ajdodlarimiz fidoyiligi oldida bosh egib, ularning xotirasini abadiy asrab-avaylash, merosini o‘rganish va yosh avlodga yetkazish har bir yurtdoshimizning burchidir.

## Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Ularning aybi – buyuk bo‘lgani (2021-yil 31-avgust, Shahidlar xotirasi xiyobonidagi nutq). https://www.president.uz/oz/lists/view/4592
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 19.07.2024-yildagi PQ-270-son qarori: https://lex.uz/uz/docs/-7027939
3. Qatag‘on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi rasmiy sayti. http://muzey-xotira.uz
4. Shamsutdinov R. O‘zbekistonda sovetlarning qatag‘on siyosati va uning oqibatlari. – Toshkent: Sharq,
5. Jadid.uz. Shahidlar xotirasi va tarixiy adolatning tiklanishi. https://jadid.uz/shahidlar-xotirasi-va-tarixiy-adolatning-tiklanishi/2012.
6. Mustaqillik.uz. Shahidlar maydoni. https://mustaqillik.uz/oz/pages/shahidlar_maydoni
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001-yil 1-maydagi “Qatag‘on qurbonlarini yod etish kunini

belgilash to‘g‘risida”gi farmoni. https://lex.uz/uz/actinfo/respondents/-177255

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.10.2020-yildagi “Qatag‘on qurbonlarining merosini yanada chuqur o‘rganish va ular xotirasini abadiylashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi farmoyishi. https://lex.uz/docs/-5041012